

AYRIM DORIVOR O‘SIMLIKLAR INSON HAYOTIDAGI O‘RNI

*Boyxo‘rozova Nodira Quvondiq qizi**Jizzax politexnika instituti talabasi**Xakberdiyev Shuxrat Mahramovich**Jizzax politexnika instituti o‘qituvchisi*

Anostatsiya: Tabiatda manzarali o‘simliklar nihoyatda ko‘p. Insonlar ulardan nafaqat estetik zavq olibgina qolmasdan, balkim ko‘pchiligining dorivor xususiyatlaridan foydalanadi. Ham manzarali, ham dorivor o‘simliklardan gulsafsar, gulxayri, gunafsha, lola, nargis va xinalardir. Tabiatning o‘zi tabibdir deb bejizga aytilmagan. Hozirgi kunda ushbu o‘simliklardan juda ko‘plab o‘tkir, surunkali va yuqumli kasalliklarni davolash maqsadida foydalanilib kelinmoqda.

Kalit so‘zlar: o‘simliklar, kasalliklar, oziq-ovqat, atir-upa, kosmetika, kimyoviy laboratoriya, noorganik moddalar.

Dorivor o‘simliklar – odam va hayvonlarni davolash, kasalliklarning oldini olish uchun, shuningdek, oziq-ovqat, atir-upa va kosmetika sanoatida ishlatiladigan o‘simliklar – giyohlar. Yer yuzida dorivor o‘simliklarning 10–12 ming turi borligi aniqlangan. 1000 dan ortiq o‘simlik turining kimyoviy, farmakologik xossalari tekshirilgan. O‘zbekistonda dorivor o‘simliklarning 700 dan ortiq turi mavjud. Shulardan tabiiy sharoitda o‘sadigan va madaniylashtirilgan 120 ga yaqin o‘simlik turlaridan ilmiy va xalq tabobatida foydalaniladi.

Hozirgi davrda tibbiyotda qo‘llanadigan dori-darmonlarning qariyb 40–47% o‘simlik xom ashyolaridan olinadi. O‘simliklar murakkab tuzilishiga ega bo‘lgan jonli tabiiy kimyoviy laboratoriya bo‘lib, oddiy noorganik moddalar-dan murakkab organik moddalar yoki birikmalarni yaratish qobiliyatiga ega. Dorivor o‘simliklarning quritilgan o‘ti, kurtagi, ildizi, ildizpoyasi, tunganagi, piyozi, po‘stlog‘i, bargi, guli, g‘unchasi, mevasi (urug‘i), danagi, sharbat-i, qiyomi, toshchoyi, efir moylari va boshqalardan dori-darmon tarzida foydalaniladi. Bizning O‘zbekistonimiz o‘simliklarga boy o‘lka hisoblanadi. O‘zbekiston florasida o‘simliklarning 4650 turi mavjud bo‘lib, ulardan 650 turi efir moyli va 700 dan ortiq turi dorivor ekanligi aniqlangan. Mazkur o‘simliklarning 30 turi xalq xo‘jaligining turli tarmoqlarida, ayniqsa, oziq-ovqat sanoatida hamda dori-darmon tayyorlashda asosiy xomashyo hisoblanadi [1]. Hozirgi vaqtda O‘zbekiston Respublikasida 112 tur dorivor o‘simliklar rasmiy tabobatda foydalanishga ruxsat berilgan bo‘lib, ushbu dorivor o‘simliklarning 80% tabiiy holda o‘suvchi o‘simliklar tashkil etadi. Tabiiy holda o‘suvchi dorivor o‘simliklarning ham xom-ashyo zaxirasi chegaralangan bo‘lib, ularni muhofaza qilish, bioekologik xususiyatlarini o‘rganish, xom-ashyo zaxirasidan to‘g‘ri foydalanish va ko‘paytirishning ilmiy asoslangan usullarini ishlab chiqish dolzarb muommolardan biridir. Shu ma‘noda, ushbu o‘rganilayotgan yalpizdoshlar oilasi vakillari ham respublikamiz florasida munosib o‘ringa ega va o‘zlarining xilma-xil foydali xususiyatlarga egaligi bilan ajralib turadi.

Yalpizdoshlar yoki labguldoshlar (Lamiaceae Lindl. = Labiatae Juss.) oilasi Magnoliyatoifa (gulli, yopiq urug‘li) o‘simliklar (Magnoliophyta, Angiospermae) bo‘limi, Magnoliyasimon (ikki urug‘pallalilar) o‘simliklar (Magnoliopsida, Dicotyledones) sinfi (ajdodi), Yalpizkabilar (Lamiaceae) sinfchasi (ajdodchasi), Yalpiznamolar (Lamiales) qabilasiga kiruvchi eng yirik oilalardan biri sanaladi. Yalpizdoshlar oilasiga 200 turkum, 3500 tur kiradi. O‘zbekistonda 38 turkumga oid 214 turi o‘sadi. O‘rta Osiyo muhitida bir yillik va ko‘p yillik o‘t, tropik mintaqada qisman daraxt hayot shaklidagi turlari tarqalgan [2].

Poyasi, odatda, to'rt qirrali, barglari qarama-qarshi joylashgan, oddiy, yonbargsiz. Poya va barglari qattiq, ust tomonidan efir moy ajratadigan epidermal qipiq bilan qoplangan. Yalpizdoshlar-Lamiaceae oilasiga mansub ayrim dorivor o'simliklarning kimyoviy tarkibiga ko'ra ularda efir moylarining ko'p bo'lishi, oziq-ovqat va parfyumeriya sanoatida qo'llanishi bilan ajralib turadi. Marmarak – barg tarkibida – 0,5-2,5 %, limono't – yer ustki qismida – 0,02-0,14 %, yalpiz bargida – 2,40-2,75 %, gul to'plamida 4-6 %, poyasida 0,3 % efir moyi mavjud. O'zbekistonda tarqalgan efir-moyli o'simliklarning ko'pchilik turlari ovqatga solinib yoki to'g'ridan-to'g'ri insonlar tomonidan bir necha yuz yillardan beri iste'mol qilib kelinmoqda. Abu Ali ibn Sino har xil kasalliklarga chalinmaslik uchun ko'proq sabzavot, turli ko'katlar va o'simlik mahsulotlarini iste'mol qilishni ta'kidlagan va kasalliklarni o'simliklardan tayyorlagan dorilar bilan davolagan edi.

Yalpizdoshlar- Lamiaceae oilasining asosiy ahamiyati shundan iboratki, xalq xo'jaligining oziq-ovqat sanotida turli xil shirinliklar, ichimliklarga ta'm, rang berishda, choyga xushbo'y hid berishda, konservalashda, qon bosimini tushirishda, ayollarda klimaks davri o'tishini osonlashtirishda, og'riqni qoldiradigan, tinchlantiradigan, ishtahani ochadigan va qusishga qarshi ta'sir qiladigan dori-darmon olishda va parfyumeriya sanoatida sovunlarga hid berishda, atir- upa tayyorlashda qo'llaniladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Anvar Sobirjon o'g'li. Salomatlik sandig'i. -Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti. 1994. –B. 41-45
2. M. Nabiyev, T. Odilov, O'. Pratorov, G'. Shermatov Qiziqarli botanika –Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti. 1975. –B. 131-133
3. Hakberdiyev, S. M., Talipov, S. A., Dalimov, D. N., & Ibragimov, B. T. (2013). 2, 2'-Bis [(benzylamino) methylidene]-1, 6-dihydroxy-5-isopropyl-3-methylnaphthalen-7 (8H)-one}. *Acta Crystallographica Section E: Structure Reports Online*, 69(11), o1626-o1627.
4. Хакбердиев, Ш. М. (2020). Бензиаминнинг госсиполли ҳосиласи синтези, тузилиши ва мис, никель, собаль тузлари билан металлокомплексларини олиш. *Science and Education*, 1(8), 16-21.
5. Khakberdiyev, S. M. (2021). Study of the structure of supramolecular complexes of azomethine derivatives of gossypol. *Science and Education*, 2(1), 98-102.
6. Хакбердиев Ш. Янги шифф асослари ва уларнинг сувда эрувчан комплекслари тузилишини ўрганиш //Журнал естественных наук. – 2021. – Т. 1. – №. 2.
7. Муллажонова, З. С., Хамидов, С. Ҳ., & Хакбердиев, Ш. М. (2021). Турли усулларлар ёрдамида госсиполли комплекс таркибидан кумуш ионини аниқлаш. *Science and Education*, 2(3), 64-70.
8. Khaitbaev A. K., Khakberdiyev S. M., Toshov K. S. Isolation of Gossypol from the Bark of Cotton Roots //Annals of the Romanian Society for Cell Biology. – 2021. – С. 1069-1073.
9. Хакбердиев Ш. Синтез, строение и получение супрамолекулярных комплексов ароматических аминов с госсиполом //Журнал естественных наук. – 2021. – Т. 1. – №. 4.
10. Хакбердиев Ш. М. и др. Синтез госсипольных производных орто, мета, пара толуидина и их строение //Science and Education. – 2021. – Т. 2. – №. 10. – С. 195-200.
11. Khakberdiyev, Sh M., et al. "Synthesis and structure of gossypol azomethine derivatives." *Young Scientist*,(4) (2015): 42-44.
12. Хакбердиев Ш. М. и др. 3-аминопропанол-1 билан госсиполнинг турли комплекслари синтези ва макрофаглар микдorigа таъсири //Журнал естественных наук. – 2021. – Т. 1. – №. 1.

13. Хакбердиев, Ш. М. (2021). Госсиполнинг аминопиридинлар билан синтези ва уларнинг никел тузи металлокомплексларини олиш. *Журнал естественных наук*, 3(5), 10-15.
14. Mahramovich, K. S. (2022). Results of computer study of biological activity of gossypol products. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(6), 1373-1378.
15. Хакбердиев, Ш., Муллажонова, З., & Маматова, Ф. (2022). Адениннинг госсиполли ҳосиласи унинг металл ва супрамолекуляр комплексларини турли таҳлиллар асосида ўрганиш. *Журнал естественных наук*, 1(2 (7)), 288-293.
16. Khakberdiyev Shukhrat Mahramovich, & Mamatova Farangiz Qodir qizi. (2022). Synthesis of metal complexes of schiff bases and their structural analysis. *World Bulletin of Public Health*, 16, 173-177. Retrieved from.
17. Mahramovich, K. S. (2023). Structural analysis of supramolecular complexes of schiff bases. *American Journal of Interdisciplinary Research and Development*, 12, 36-41.
18. Mahramovich, K. S., & Khodiyevich, K. S. (2023). Study of the practical significance of benzimidazole and some of its derivatives. *Open Access Repository*, 4(02), 80-85.
19. Khakberdiyev Shukhrat Mahramovich, Khamidov Sobir Khodiyevich. (2023). Chemical structure and practical significance of benzoxazole . *Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research*, 10(09), 75–77.
20. Mahramovich, K. S. (2024). Study of synthesis, structure and biological activity of gossypol derivatives in computer program. *American Journal of Innovation in Science Research and Development*, 1(2), 75-81.
21. Mahramovich, K. S. (2023). Biological Activities of Water-Soluble and Cu²⁺ Salts of Gossypol Derivatives Metallocomplexes. *International Journal of Scientific Trends*, 2(2), 55-60.
22. Хакбердиев, Ш., Маматова, Ф., & Муллажонова, З. (2022). Доривор қоқи ўтининг кимёвий таркиби ва уни аданийлаштириш. *Журнал естественных наук*, 1(2 (7)), 209-213.
23. Makhramovich, K. S. (2024). Synthesis of Schiff Bases, Supramolecular Complexes and their Influence on Macrophages. *Miasto Przyszłości*, 49, 922-926.
24. Khakberdiyev, S. M. (2024). Synthesis of aminopyridine derivatives based on gossypol. *Miasto Przyszłości*, 48, 1063-1068.
25. Mahramovich, K. S. (2024). Study of synthesis, structure and biological activity of gossypol derivatives in computer program. *American Journal of Innovation in Science Research and Development*, 1(2), 75-81.
26. Nozimjon o'g, S. S., & Mahramovich, K. S. (2024). The Chemical Composition Of The White Carrak Plant And Its Medicinal Role. *Texas Journal of Medical Science*, 29, 78-80.